

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 70
(18657)2015 чылдың
июнь 30
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>shyntuva@mail.rushyntuva@yandex.ru

ТЫВАДА ХӨЙ АЖЫ-ТӨЛДҮГ ӨГ-БҮЛЕ ЧАА АВТОМАШИНАНЫ АЛГАН

Чанзаннарның өг-бүлөзи белекке алган чаа автомашиназы-биле.

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруу.

Тывада ажил-агыйжы сургакчылааш-биле келген РФ-тиң Президентизиниң уруглар эргелериниң талазы-биле уруглар эргелиг төлээ Павел Астахов Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Кызыл кожуунуң Каа-Хем суур-ай ажы-төлдүг Юрий Алдын-оолович Юлия Айлан-ооловна Чанзаннарның өг-бүлө-биле ужурашканнар. Бо өг-бүлө 17 хар аразында 10 уругну, оларның ында ийистерни азырап алган. Пары шупту — бүгү талазы-биле эдикчи салым-чаяанның, аңгы-аңгы үм херекселдеринге ойнаар, ырлаар, тчу болгаш культурлуг хемчеглерниң кейжилери.

Тываның Баштыңы Чанзаннарның лезинге автомашинаны ачы-буян эртиник ака-хөреңгизи-биле сатка-

нын, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге социал болгаш материалдыг дуза көргүзериниң ындыг арга-дуржулгазын чаңгыс эвес удаа эрттирип турарын дыңнаткан. «Ажы-төл азырап алгаш, кижизидип турар өг-бүлелерге деткимче көргүзериниң аргаларын дилеп тып турар бис. Чүге дизе ындыг өг-бүлелер чугула хөй-ниитичи, кижизиг болгаш энерел сеткилдиг үүлени күүседип чоруур» — деп, Шолбан Кара-оол онзаалап демдеглээн.

«Маңаа келгеш, ындыг аас-кежиктиг өг-бүлени, хүлүмзүрүг чайнаан угаанның уругларны, оларның ада-иелерин көөрү онза-дыр. Бөгүн тыпсып турарыыс белек силерге сөңнеп болур хире чүүлдерниң эвээш кезии-дир. Бо автомашина силерге ажыктыг болуру чугаажок. А кол-ла чүве — өг-бүлө бар ышкажыл» — деп, онзагай

хемчегге киришкенге сеткили ханганын Павел Астахов чугаалаан.

Республиканың Баштыңы Павел Астаховка дүлгүрүнү тыпсыры-биле берген Россияның уругларының кол камгалакчызы Чанзаннарның уругларының эң хеймериниң холунга дүлгүрүнү тудускаш, Тываның Чазак Бажыңының чанынга чурukka тырттырган.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолга уругларның иези Юлия Айлан-ооловна: «Эң улуг оглуус 17, а хеймерлеривис — ийистер 3 харлаан. Уругларны азырап алган өг-бүлелерниң, уругларны өг-бүлелерге дамчыдарының, өскүстерниң чидиг айтырыгларынче онза кичээнгейни салып, бистин күш-ажылывыска бедик үнөлелди бергени дээш өөрүп четтирдивис» — деп өөрүшкүнү сөстөрүн дамчыткан.

Павел АСТАХОВ: «Тывада эки талаже өскерлишкиннер бар-дыр»

Июнь 26-да РФ-тиң Президентиниң чанында уругларның эргелерин камгалаар бүрүн эргелиг төлээ Павел Астахов ажил-агыйжы сургакчылаашкын-биле Тывага келген. Ооң келириниң мурнуу чарында дузалакчылары республикада уруглар камгалалының талазы-биле байдалды хынап көргөн. Тываның Чазактанга эрткен хурал үезинде Павел Астахов өскерлишкиннерни демдеглээн.

«Республикага бир дугаар эвес кээп тур бис. Чаңгыс эвес удаа шыңгы хыналдаларны чоруттувус. Ылаңгыя күрүне хайгааралында уруглар албан черлериниң, уругларның боттарынга хамаарыштыр. 2011 чылдың июньда, Шолбан Валерьевич бо албан-дужаалга чаа-ла кээп турда, ол боду администрацияга меңээ келгеш: «Павел Алексеевич, республиканың удурткучуунда томуйлаттым, чүнү канчаайн, чугаалап берип көрүңер — деп келген. Ынчан мен силерниң мурнуңарда өске удурткучулар ажилдап турган болгай, чеде бергеш, байдалды көөр бис деп аазаан мен. Ынчангаш 2011 чылдың июнь айда хөй кижиги составтыг бригада үнүпкен бис. Бүгү уруглар албан черлеринге, уруглар камгалалының болгаш профилактика органнарынга чедип хынааш, элээн шыңгы документини белеткээш, Шолбан Валерьевичиге санал-оналдарывысты дамчыткан бис. Ол үеден бээр байдал өскерилгенин көрүп тур бис».

Уругларның эргелерин камгалаар бүрүн эргелиг төлээ чериниң аппарадының эксперт бөлүүнүң неделя дургузунда кылып чоруткан ажылының түңгелдерин үндүргөн. Тываның девискээринде уруглар эргелерин камгалаар адырда кол угланышкыннарга доктааган. 2011 чылдың июнь айда эксперттерниң хыналдазының үезинде илереттинген четпестер болгаш сагындырылглар эрткен 5 чылдың дургузунда эттинген болгаш чайлаттынган. Республикада байдал эки талаже өскерлип, дыка хөй көргүзүлгөр экижээн, чаштарның өлүп хораар чоруу кызырылган.

Уруглар эргелериниң камгалакчызы ниити федералдыг чидиг айтырыг — өскүс уругларны чурттаар оран-сава-биле хандыраарыга база доктааган. «Ол федералдыг чидиг айтырыг биске ооң мурнунда Чазактан дамчып келген. Өске регионнарда ышкаш, Тыва база ооң хажыызынга артпаан. 2011 чылда маңаа кээзивиске, кандыг-даа шимчээшкыннер эскертинмээн. Бөгүн республика программасы ажилдап турар, даңзыда чеже өскүс уруглар бары тодаргай. Эң-не кол чүве чуртталга бажыңнары туттунуп турар. Уруглар бажыңнары ап турар. Ындыг болзажок муниципалдыг эрге-чагырга туттунган бажыңнар дээш эрте илеткеп турарын Павел Астахов демдеглээн.

(Уланчызы 2-ги арында).

ТЫВАНЫҢ БЮДЖЕДИНДЕ БИР ДУГААР КӨРДҮНГЕН

Тываның Чазак ажил чок пенсионер уругларны компьютерге өөредириниң чарыг-арын республика бюджетинде бир аңгылаан. Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының дыңнатканы-улуг назылыг кижилерни компьютерге өөредир курстарның чарыгдалда Россияның Пенсия фондузу биле Чанзаннарның эрге-чагыргаларының ежил хандырып турары социал программа акашландыраар. Ук программаның уругларны чурттакчы чоннуң социал ирилга черлериниң материал-техг баазазын быжыглаары болгаш давайн турар пенсионерлерни өтөр техниказынга өөредир болур. Ында ол программаны боттандыга ниитизи-биле 960,5 муң рубль чыгарткан, оларның 223,4 муң компьютерге өөредилге үнөр.

Чырыдышкын төлөвилел компьютер херээңге конкурс чарлаан соонда улам калбарары чугаажок. Улуг назылыглар ортузунга компьютер билииниң мөөрейи июль 20-ден 24-ке чедир эртер. Чагы-

турган. Ынчалза-даа кырган-ава болгаш кырган-ачаларны компьютерге өөредир ажилды Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы 2014 чылда-ла эгелей берген турган болгаш Кызылдың инвалид болгаш улуг назылыг кижилерге интернат-бажыңыга Санкт-Петербургуң волонтер организациязының «Бабушка и дедушка онлайн» ассоциациязының дузазы-биле тускай классты аңаа дерээн. Эрткен чылын 43 хоочун аңаа 76 шактың курстарына халас өөрөнгөн соонда, курсту дооскан деп тускай сертификаттарны алган. Ол-ла класстың баазазынга хоочуннарга өөредилгени бо чылын база уламчылаар. Өөренир күзелин 86 хоочун илереткен, даңзы оон-даа немежир деп манап турар.

Чырыдышкын төлөвилел компьютер херээңге конкурс чарлаан соонда улам калбарары чугаажок. Улуг назылыглар ортузунга компьютер билииниң мөөрейи июль 20-ден 24-ке чедир эртер. Чагы-

ларны июль 6-дан эгелеп хүлээй бээр. Компьютер талазы-биле эң-не шырак билигиг болган кырган-ава болгаш кырган-ачаны шаңнап-мактаар болгаш Татарстанга эртер ындыг россияжи маргылдааның түңгелдинге кириштирери-биле чорудар.

ТР-ниң Чазаканың
парлалга албаны.

Тодаргай ажил-херектерже кыйгырган

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республика аныяктарының хөй-ниити организацияларының активчилери-биле ужурашкан. Бир дугаарында Россияның Аныяктар хүнү-биле байыр чедиргеш, чаа-чаа эгелээшкннеринге чедиш-киннерни күззэн. Республиканың Баштыңы чаңчыл болган ужуражылгазында аныяктарның

хүлээнип алырыл, албан деткиир мен деп шагдала чугаалаан мен — деп база катап сагындырарга, аныяктар ону демдегеп алган.

Шолбан Кара-оол бодунуң аныяк үезин, бичиизинден-не эдеришкен эш-өөрүн сактып, найыралды кадагалап арттыра-рынга ажыктыг сүмелерни берген.

ниитилелге ажыктыг чаа саналоналдары-биле улешкен.

«Боттут ажил-херектерни чорудуп турар аныяктар организациялары ыңдыг-ла хөй эвес-тир. Аныяктарның ам-даа идепкейжи болурун күзээр ийик мен. Боттандырган эки эгелээш-киннер дээш материалдыг деткимчени ап болурун билер силер — деп, Шолбан Кара-оол аныяктарга сагындырган. — Ынчангаш чүгле байырлал эвес, а анаа-даа хүннерде ажыктыг херектерни чогуруп турар «Буянныг чүрек» шимчээшкнниниң оолдарына өөрүп четтиргенимни бөгүн илередиң».

Тываның Баштыңының «Буянныг чүрек» хөй-ниити ажылынга бедик үнелелди оолдар диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле деткээн. База ол ышкаш Москвада чаңгыс чер-чурттугларның активчизи Азията Даржааның «Шагаа-биле тываларның бүгү-делегейниң видео байыр чедиришкени» деп төлөвилелди онзалар демдеглээн. Азията бөмбүрзектиң аңгы-аңгы булуңнарында тываларны каттыштырып, бодунуң төлөвилелин сонуурганчыг болгаш чараш кылып шыдаанын айтып: «Шак-ла ыңдыг оолдар, уруглардан чижекти алыры чугула» — деп, республиканың Баштыңы демдеглээн.

Оон аңгыда «Дүрген» аныяктарның өөредилге шуулганы июль айда эртер деп чыылганнарны өөрткен. Аңаа шуулганның тиилекчилери боттарының төлөвилелдерин боттандыраарына күрүне деткимчезин алырын сагындырган.

«Конкурса ажыктыг эгелээш-киннериниң кирип болур арга база бар-дыр. Оңза, чугула хереглелдиг төлөвилелдерни албан деткиир бис» — деп, республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол аазаан.

Чазак Даргазы Кызыл хоорайда Аныяктар сесерлиниң сандаргай байдалынча онза кичээлгеи угландырган. «Оон чаагайжыдылганын кым

Аныяктар-биле ужуражылга төнчүзүнде «Чаа сылдыс» Бүгү-российжи ыры конкурзунуң тиилекчилериниң бирээзи, 26 харлыг Александр Куулар биле хостуг хүрешке Европаның чемпиону, 19 харлыг Начын Кууларга сеткилиниң ханызындан байыр чедирген.

«Чаа сылдыс» конкурс үезинде Саша Куулар дээш, шыны херек, «аарып» турдум. «Звезда» телеканалдың удуртукчузу Алексей Викторович Пимановче долгааш, конкурстун түңнелинге салдардан чедирип көрөм деп дилээр чыгы турдум — деп, Шолбан Кара-оол баштактанган. — Ынчалза-даа бистиң чаңгыс чер-чурттуувус жюриның болгаш россияжилерниң со-нуургалын чаалап алган. Эр хей! Сеңзэ чоргаарланып тур бис!».

Тываның Баштыңы Александр Кууларга Улусчу чогаадылга бажыңыга залдың хөлезини чокка концерт көргүзериниң сертификадын тывыскан. Ыраажының мөгейкичилери ону улуг өөрүшкү-биле хүлээп алган. Ыры конкурзунуң үезинде чаңгыс чер-чурттугларының деткимчези дээш Александр четтиргенин илереткен. Ылаңгыя конкурстун өске регионнардаан кижигүннеринге ол ак адааргалды оттурган. Ынчалдыр республика бир демин көргүскөн.

Тываның күрүне университетиниң активчилери Н. Гас-телло аттыг Национал парктун эштир черинге болур Холи будуктар фестивалынча чалааш, ак өңүг хөйлең биле өңүг будуктары берген. Чыылган аныяктар аразындан бир-ле кижиниң: «Черден иттинеринге шенежилп көөр-дүрче» дээн саналын Чазак Даргазы хүлээп алгаш, ол мергежилгени 30 катап кылган. Оолдар, уруглар Тываның Баштыңы-биле селфини кылгаш, ол-ла дораан Интернет четкизинче салыпканнар.

Шолбан Кара-оол байыр-лалдың бедик көдүрлүүшкүнүн күззэш, «Дүргенге» база катап ужуражырыңче шултузун чалаан.

Долаана САЛЧАК.

Павел АСТАХОВ: «Тывада эки тала өскерлишкннер бар-дыр»

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

«Баш бурунгаар илеткээринде коргунуң чүве чок. А кажан чүү-даа чок куруг черни туттунган бажың бар деп санаары эң багай. Чамдык регионнарда ыңдыг таварылгалар тургулаан. А силерде бажыңнар бар ышкажыл» — деп, Павел Астахов чугаалаан.

«2011 чылда багай рейтинг — өлүп хораар чорук база турган. Сөөлгү чылдарда чаштарның төрүттүнери көвүдзэн, демографтыг байдал экижзэн, уругларның өлүп хораарының көргүзүү кудулаан. Оон артында профессионал специалистерниң хонуктуң 24 шагында чаштың кажан төрүттүнүп кээр манаан могаг-шылаг чок куш-ажылы бар. Сөөлгү үеде 500 грамм кылдыр төрүттүнүп келир чаштар безин бар. Чамдык үелерде ыңдыг чаштарны хүлээп алырынга белен эвес турганывыс шын. Чаа Перинаталдыг төптүң, специалистерниң, технологияларның, дериг-херекселдерниң тыптып келгени-биле ам бүгү чүве өскерилген» — деп, ол демдеглээн.

— Эң-не эки өскерлишкннин бирээзи — Кызыл хоорайда интернат соонда уругларны турумчудар социал аалчылар бажыңын тургуканы — деп, П.Астахов айтыпкан. Шак ыңдыг албан черлери чурттуң чамдык регионнар, хоорайларында чок дээрзин дыңнаткан. «2011 чылда Россияның Президентизиниң интернат соонда үделгени тургузар дугайында айтышкыны силерде боттанып, 15 орунуг социал аалчылар бажыңын ажытканы эки-дир. Бо арга-дуржулганы ам-даа калбар-тыр болза эки» — деп, Астахов чугаалаан.

Республикада өскүс уругларның, ада-ие эргезин казытканнарның санының кызырылганы — социал албан черлериниң тускай сорулгалыг угланышкыны-биле ажылдап турарының бадыткалы.

«Силерде өг-бүлелерже уругларны тургузарының ажылы багай

эвес чоруп турар-дыр. Сөөлгү үш чылда ол эки талаже өскерилген. Өг-бүлезинге уругларны азырап алырынга белен кижилерни деткип, оларга деткимчени көргүзер апаар. Президентиниң грантызын алыры-биле конкурстарга киржип, чурттуң дээди политиктиг удуртулганың берип турары акшазын республикаже хаара тударын чедип алыры чугула» — деп саналды берген.

Тывада чаа өөредилге черлериниң ажыттынып турары дыка эки. Оларның бирээзи — Президентиниң кадет училищези. «Бөгүн ында 63 оол, а эртен 135 кижиге өөренир. Кадет кижизидилгези кымга-даа хора чедирбээн. Ыңдыг чүс хире албан черлерин көргөн мен. Берге уруглар боттары-ла корум-чурумнуң үлегери апаар чораан. Ол реабилитация болгаш кижизидилгениң эң-не дээштиг хевир-дир».

Республикада сөөлгү беш чылда инвалид уругларның саны кызырылганын, а инвалид уругларлыг, хөй болгаш азырап алган ажы-төлдүг өг-бүлелерге деткимчени көргүзүп турары көвүдзэнин уруглар камгалакчызы демдеглээн.

«Мээң юрист специалистерим хыналданы чоруткаш, республикада нормативтиг эрге-хоойлу база хоойлужудулга баазы доктаамал чаарттынып турарына үнелелди берген. 2011 чылда кагдырган уруглардан

эгелээш, кандыг-даа чидиг-рыгны шиитпирлээринге чугаалаштывыс. Ынчан м чугаа болганын сактып кедан: «Быжыг өг-бүлел төрөл аймаан эки билер лар канчап ажы-төлүн окт чүвөл? — деп. — Октатт төл дээрге — өлүмчө чыгаа ышкажыл».

Назы четпээннер орту корум-чурум үрээшкннер өскенинге дүвүрелин база хов илереткен. Ынчангаш дилер ортузунга проф-тика ажылын күштелдир сүмелзэн.

Аныяк-өскөнниң мөзү-б кижизидилгезинге хамаа-тыр эрге-чагырга органнар хемчеглеринге Павел Ас-аңгы доктааган. Тывада ч дышкын болгаш публици ка ажил-чорудулгазы, у ужу-чаңчылдарны суртаа турары 2025 чылга чедир сияда кижизидилге айты сайзырадырының стратеги бөгүнде ажылдарын кылы-рарына дүгжүп турар-дыр үнелелди берген.

Хөй-ниити организаци-ры-биле кады ажылдажыл күштелдирип, оон шынарын дидип, социал угланышкы төлөвилелдерге көрдүнгөн тылыг конкурстарга киржи сүмелзэн. Тодаргай айты уруглар албан черлериниң пестерин эдеринге аңгы са-оналдарны белеткеп кылт ону республиканың удурту-зынче кириген.

Тываның Баштыңы Шол-Кара-оол уругларның эрге-рин камгалаар бүрүн эрге-төлээ Павел Астаховка уруг-эргелериниң камгалаар ад-да эрге-чагырга органнары ажыл-чорудулгазына үнеле-берген илеткел дээш четти-нин илереткеш, эксперт бөлүү ажылының түңнелдеринге да-гаш, яамылар болгаш вед-стволарга четпестерни да-чайладырын дааскан.

ТР-ниң парлалга алба

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың девискээринге өртке удур онза чурумну кириериниң дугайында

2015 чылдың июнь 16 № 299 Кызыл хоорай

Арга-арыга өрт талазы-биле айыыл чок чорукту хандырап сорулгалыг 1994 чылдың декабрь 21-де «Өрт айыыл чок чоруктуң дугайында» № 69-ФХ Феде-ралдыг Хоойлуга, Тыва Республиканың 2004 чылдың декабрь 29-та «Тыва Республикага өрт айыыл чок чоруктуң дугайында» № 1168 УХ-1 Хоойлуга, Россия Федерациязының Чазаның 2012 чылдың апрель 25-те «Өртке удур чурумунуң дугайында» № 390 док-таалыга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың девискээринге 2015 чылдың июнь 16-дан июль 6-га чедир өртке удур онза чурумну тургузар.

2. Өртке удур онза чурумнуң күштүг болуп турар үезинде Тыва Республиканың девискээринге өртке удур немелде хемчеглерни эрттирериниң доктаалга кошкан планын бадылаар.

3. Өртке удур онза чурумнуң күштүг болуп турар үезинде өрт айыыл чок чорунуң дараазында немел-де негелделерин тургузар:

а) хамаатыларның арга-арыгже кирерин болгаш транспорт аймаан олче кириерин, арга-арыга ажылдарның бүгү хевирлерин кылырын болдурбас; б) арга-арыга от салырын, бок болгаш артынчылар өрттедирин болдурбас.

4. Суурларның болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарына оларның эрге-зинде турар девискээрлерге 2015 чылдың июнь 17-ден эгелеп өртке удур онза чурумну тургузарын, оон күштүг бооп турар үезинде өрт айыыл чок чорунуң

немелде негелделерин ажылдап кылырын сүмелз-5. Күжүн чидирген деп санаар:

Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың апрель 13-те «Тыва Республиканың девискээр-ге өртке удур онза чурумну кириериниң дугайында» № 177 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың апрель 21-де «Тыва Республиканың девискээр-ге өртке удур онза чурумну узадырының дугайында» болгаш Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың апрель 13-те № 177 доктаалыга өскерилгел-кириериниң дугайында» № 202 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың май 14-те «Тыва Республиканың девискээринде а-рга-арыгларга онза байдалдың чурумун дүжүрерин дугайында болгаш Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың апрель 13-те № 177 доктаалының пунктузунга өскерилге кириериниң дугайында» № 2 доктаалының 2 пунктузун.

6. Бо доктаалды «Тувинская правда» бо-гаш «Шын» солуннарга парлаар, «Эрге-хоой-медээлериниң албан-езузуңуң интернет-порт-лынга» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интер-информастыг-телекоммуникастыг четкиде Тыва Республиканың албан-езузуңуң сайтызынга кири-ер».

7. Бо доктаалдың күүселдезинге контролду Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйының тала-зы-биле күрүне комитетинге дагызар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының ор-лакчызы А.ДАМБА-ХУУРА

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составына немелделер дугайында

2015 чылдың июнь 11 № 111/549-6 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2010 чылдың декабрь 27-де «Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузарының дугайында» 153/670-5 доктаалы-биле тургустунган Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязына кандидатуралар талазы-биле саналдарны өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда елеринин болгаш референдумга киржир елеринин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

таадыры болза:

1. Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составына томуйлаар: **Хомушку Регина Валерьевна**, 1982 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Ак-Довурак хоорайның администрациязының кол бухгалтери, комиссияның составына томуйлаар кылдыр аялдал турар черинден сүмелзэн.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы **Б.Д. ОНДАР**. Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары **М.Ш. САМБАЛА**.

Чөөн-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составына немелделер дугайында

2015 чылдың июнь 11 № 111/550-6 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2010 чылдың декабрь 27-де «Чөөн-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузарының дугайында» 3/662-5 доктаалы-биле тургустунган Чөөн-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязына кандидатуралар талазы-биле саналдарны илп көргөш, «Россия Федерациязының атыларының соңгулда эргелеринин бол-референдумга киржир эргелеринин кол-кол дылалдарының дугайында» Федералдыг пунун 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга урга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1971 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Чадаана хоорайның чагыргазының ниити килдис начальниги, Бүгү-россияның «Чаңгыс демок Россия» политиктиг партиязының Тывада регион салбыры депшиткен.

Ондар Алдын-кыс Байыровнаны, 1966 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, «Чөөн-Хемчиктин төп кожуун эмнелгези» ТР-ниң КБКА-ның хирургия салбырының улуг медицина сестразы, комиссияның составына томуйлаар кылдыр чурттап турар черинден сүмелзэн.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы **Б.Д. ОНДАР**. Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары **М.Ш. САМБАЛА**.

Чөөн-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнүнүн хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2015 чылдың июнь 23 № 112/556-6 Кызыл хоорай

Чөөн-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг үнү, чурттап турар черинин аайы-биле комиссияның составына депшиткен Монгуш Л. Владимировнаның билдиришкенин илп көргөш, «Россия Федерациязының атыларының соңгулда эргелеринин ш референдумга киржир эргезинин ол магадылалдарының дугайында» доктаалдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн 6 пунктузун удуртулга Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Монгуш Лориса Владимировна, 1973 чылда төрүттүнген, Чөөн-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүн хүлээлгезинден хостаар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы **Б.Д. ОНДАР**. Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгезин күүсөдип турар **А.Н. ЛОПСАН**.

2015 чылдың сентябрь 13-те кылдыр доктааткан Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының төлээлекчи органнарынче депутаттарының, тус чер бот-башкарылганың соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижилеринин соңгулдаларының үезинде соңгулда агитация ажылын чорудары-биле кандидаттарга эфир үезин, парлалга шөлүн бээр уjurлуг муниципалдыг теле-радиодамчыдылга организацияларының болгаш муниципалдыг доктаамал үнер парлалга үндүрүлгелеринин ДАҢЗЫЗЫ (Роскомхайгааралдыг Енисей эргелелинин Кызыл хоорайда девискээр килдизи тургускан)

МИЧ-ниң ады	Тарадырының хевир	Тургузукчулары	Тарадыр девискээри	Темазы	Редакцияның адреси	/нер үези
Мөңгүн-Тайга	парлалга МИЧ, солун	Мөңгүн-Тайга кожуунун чагыргазы (668020, Тыва Республика, Мөңгүн-Тайга кожуун, Мугур-Аксы сумузу, Саны Шири кудумчузу, бажың 42)	Тыва Республика	Хей-ниити-политика, спортчу, культура-чырыдышкынныг, информастыг, чарлал, чарлал 40 хуудан ашпас	668020, Тыва Республика, Мөңгүн-Тайга кожуун, Мугур-Аксы сумузу, Саны Шири кудумчузу, бажың 42	айда 1 катап
Эрзин кожуунун чагыргазының «Эрзин» муниципалдыг солуну	парлалга МИЧ, солун	Эрзин кожуунун чагыргазы (668380, Тыва Республика, Эрзин кожуун, Комсомольская кудумчузу, бажың 29)	Тыва Республика	Информация-аналитиктиг	668380, Тыва Республика, Эрзин кожуун, Эрзин суур, Комсомольская кудумчузу, бажың 29	айда 1 катап
Өвүр черде	парлалга МИЧ, солун	Өвүр кожуунун Төлээлекчилер хуралы (668130, Тыва Республика, Өвүр кожуун, Хандагайты суур, Ленин кудумчузу, бажың 1); Тыва Республиканың Өвүр кожуунун чагыргазы (Тыва Республика, Өвүр кожуун, Хандагайты суур, Ленин кудумчузу, бажың 1)	Тыва Республика	Информастыг, хей-ниити-политика, чарлал 40 хуудан ашпас	668130, Тыва Республика, Өвүр кожуун, Хандагайты суур, Ленин кудумчузу, бажың 2, Өвүр кожуунун чагыргазы	айда 1 катап
Самагалдай	парлалга МИЧ, солун	«Тыва Республиканың Тес-Хем кожууну» муниципалдыг районун администрациязы (668360, Тыва Республика, Тес-Хем кожуун, Самагалдай суур, А.Ч. Кунаа кудумчузу, бажың 58)	Тыва Республика	Информастыг, спортчу, культура-чырыдышкынныг	668360, Тыва Республика, Тес-Хем кожуун, Самагалдай суур, А.Ч. Кунаа кудумчузу, бажың 58, (39438)2-15-97	айда 1 катап
Сүт-Хөл	парлалга МИЧ, солун	Сүт-Хөл кожуунун чагыргазы (668150, Тыва Республика, Сүт-Хөл кожуун, Суг-Аксы суур, Бурбу кудумчузу, бажың 16)	Тыва Республика	Культура-чырыдышкынныг, информастыг, чарлал 40 хуудан ашпас	668150, Тыва Республика, Сүт-Хөл кожуун, Суг-Аксы суур, Бурбу кудумчузу, бажың 16, 2-11-64	айда 2 катап
Таңды-Уула	парлалга МИЧ, солун	Таңды кожуунун чагыргазы (668310, Тыва Республика, Таңды кожуун, Бай-Хаак суур, Оюн Данчай кудумчузу, бажың 45)	Тыва Республика	Хей-ниити-политика, информастыг, культура-чырыдышкынныг, чарлал 40 хуудан ашпас	668310, Тыва Республика, Таңды кожуун, Бай-Хаак суур, Оюн Данчай кудумчузу, бажың 45, (39437)2-12-10	неделда 1 катап
Тарыс	парлалга МИЧ, солун	Хомушку Серенмаа Шулуевна	Тыва Республика	Хей-ниити-политика, төөгү-этнография, информастыг, чарлал 40 хуудан ашпас	667903, Тыва Республика, Тере-Хөл кожуун, Кунгуртуг суур, Мир кудумчузу, бажың 8, кв.1	кварталда 1 катап
Улуг-Хем (Енисей)	парлалга МИЧ, солун	668210, Тыва Республика, Шагаан-Арыг хоорай, Октябрьская кудумчузу, бажың 1	Тыва Республика	Хей-ниити-политика, культура, социал, чарлал 40 хуудан ашпас	668210, Тыва Республика, Шагаан-Арыг хоорай, Октябрьская кудумчузу, бажың 1 (39436)2-11-62	неделда 1 катап
Хемчиктин сылдызы	парлалга МИЧ, солун	ТР-ниң Мөңгүн-Тайга кожуунун чагыргазы, ТР-ниң Бай-Тайга кожуунун чагыргазы, ТР-ниң Барыын-Хемчик кожуунун чагыргазы (Тыва Республика, Барыын-Хемчик кожуун Кызыл-Мажалык суур, Чадамба кудумчузу, бажың 20)	Тыва Республика	Хей-ниити-политика, социал-экономика, информастыг	668040, Тыва Республика, Барыын-Хемчик кожуун Кызыл-Мажалык суур, Чадамба кудумчузу, бажың 20, 2-16-51	айда 3 катап
Чаа орук	парлалга МИЧ, солун	«Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик кожууну» муниципалдыг районун администрациязы (668110, Тыва Республика, Чадаана хоорай, Ленин кудумчузу, бажың 42)	Тыва Республика	Хей-ниити-политика, социал-экономика, көдээ ажил-агый, үлетпүр, информастыг, спортчу, культура, чарлал 40 хуудан ашпас	668110, Тыва Республика, Чадаана хоорай, Ленин кудумчузу, бажың 41 (39434)21-3-68	неделда 1 катап
Чеди-Хөлдүн медээчизи	парлалга МИЧ, солун	Чеди-Хөл кожуунун чагыргазы (668330, Тыва Республика, Чеди-Хөл кожуун, Хову-Аксы суур, Гагарин кудумчузу, бажың 11)	Тыва Республика	Хей-ниити-политика, чарлал 40 хуудан ашпас	668330, Тыва Республика, Чеди-Хөл кожуун, Хову-Аксы суур, Гагарин кудумчузу, бажың 11, кв.31	айда 1 катап

Тыва Республиканың «Тыва Республикага муниципалдыг тургузугнун төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылганың соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында» Хоойлузунга №1 капсырылганы ажылгаар чурумнун тайылбырының дугайында

2015 чылдың июнь 23 № 112/558-6 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының дугайында» Хоойлузунун 9 чүүлүнүн 2 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың «Тыва Республикага муниципалдыг тургузугнун төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылганың соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында»

Хоойлузунга №1 капсырылганы ажылгаарының чурумнун тайылбырын бадылаар (кожуп каан).

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы **Б.Д. ОНДАР**. Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгезин күүсөдип турар **А.Н. ЛОПСАН**.

2015 чылдың июнь 23-те Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының №112/558-6 доктаалына капсырылга

2015 чылдың сентябрь 13-те бадылаашкынның чаңгыс аай хүнүнде муниципалдыг тургузугнун төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылганың соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларны белеткеп база эрттирип турар үеде Тыва Республиканың «Тыва Республикага муниципалдыг тургузугнун төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылганың соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында» Хоойлузунга №1 капсырылганы ажылгаарының чурумнун ТАЙЫЛБЫРЫ

51 чүүлүн 20-ги кезээнге дүүштүр участоктун соңгулда комиссиязының чөвүлекчи эргелиг кежигүннери база хайгааракчылары сортаан соңгулда бюллетеньнери-биле танышканының соонда бадылаашкынның түнелдеринин дугайында протоколче кириген медээлериниң контроль деңгелгелеринин хыналдазын хоойлууга капсырылга эзууга чорудар.

Чогуур соңгулда участогунга бадылаашкынның түнелдеринин дугайында протокол-биле бадылаашкынның түнелдеринин дугайында шийтириңи хүлээп ал турар үеде «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга

киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун №1 контроль деңгелгелеринин формулазынга Тыва Республиканың «Муниципалдыг тургузугнун төлээлекчи органының депутаттарының тус чер бот-башкарылганың соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында» Хоойлузунун №1 капсырылганы дүүшпес чорун чайладыр сорулга-биле Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы Федералдыг хоойлунун 67 чүүлүнүн 2 кезээн болгаш дараазында контроль деңгелгезин ажылгаарын сүмелеп турар.

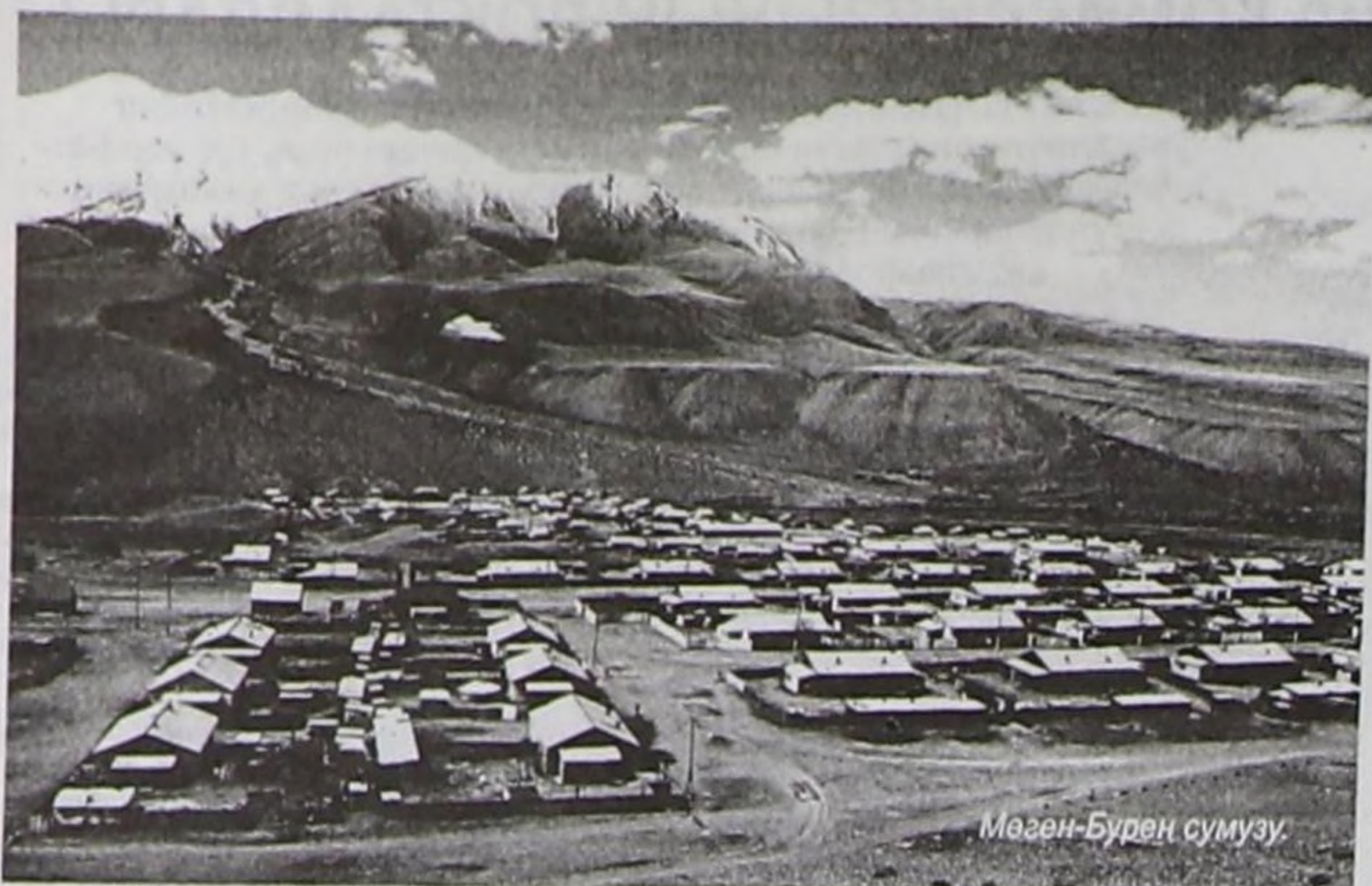
(2) дең (3)-(4)+(5)+(6)+(7)+(12)-(13)

ДЫҢНАДЫГ

талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээнинин дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы дыңнадып тур.

Чөөн-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составына саналдарны бо дыңнадыгны парлаан хүнден он хонуктун дургунда дараазында адреске кирип болур: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы (каб. 210, тел. (39422) 2-10-09).

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

Мөгөн-Бүрөн сумузу.

Бедик-бедик даглар хаажылаан Мөгөн-Тайга кожуун — Тываның эң-не ырак, чедери берге кожууннарының бирээзи. 1941 чылдың март 24-

дыг-ширин болганындан маңаа ногаа аймаа болгаш тараа культуралары тарып өстүрери барык болдунмас. Чүгө диге чылдың дөрт

Таныжыңар

те аңгылаттынып тургустунган кожуун Моол Арат Республика, Алтай Республика база Бай-Тайга, Барыин-Хемчик, Өвүр кожууннар-биле кызыгаарлаттынган. Кожууннун ниити девискээри 441420 га, ооң 205972 газы көдээ ажил-агый черинге онаажыр. Агаар-бойдузу ка- эргилдезиниң хонуктары-биле алыр болза, ага- өскерлиичел, чылыг хүннер ховар. Чайын, ик- айда, агаарның ортумаа температурасы ка- 14 градус. А кыжын, январьда соок казыыр- болур. Ынчангаш кожууннун экономиказын- кол ажил угланышкыны — мал ажил-агый Мөгүн-тайгажылар уксаалыг хой, тыва а- база сарлык малды малдап турары-биле, эң- ховар дириг амытаннарның: ирбиш, даг ар- ры, кызыл тарбаганның, дас куштуң чурт- на берген чери болганынга чоргаарланырл. Кожуунда административтиг 3 суму бар: Кара Мөгөн-Бүрөн, Тоопайлыг. Каргы сумузунга кожу- төвү Мугур-Аксы суур хамааржыр.

Ында 5040 киж и азы кожууннун чуртта- ларының 74 хуузу чурттап турар. 2015 чыл- январь 1-ниң байдалы-биле, кожууннун ни- чурттакчызының саны 6807 киж и.

Чонга таарымчалыг

Мөгүн-Тайга кожуунда күрүне болгаш муниципалдыг ачы-дуза чедирилгезиниң хей талалыг ажил-чорудулгалыг төптү ажитканы чонга таарымчалыг байдалды тургускан.

Ооң мурнунда кандыг-бир чугула до- кумент кылдырып алыры-биле хей албан черлеринге чедип, оон шынзыдылга бижиктерни, саазыннарны чыыр турган болза, ам ындыг эвес. Ол бүгүн «чаңгыс көзенектиң» дузазы-биле кылдырып алыр арга мөгүн-тайгажыларда тургус- тунган. Хей талалыг ажил-чорудулгалыг көзенектиң ажылын удуртуп турар улуг оператор Буян Мерген-оолович Донгактың чугаазы-биле алырга, чаа технологиялар, харылзааның хевирлери, информация системалары күрүне болгаш муниципалдыг ачы-дузаның бо чедирилгезин бээринге ажык-чарлыгы-биле чонга таарымчалыг. Бо дээрге хамааты киж и биле эрге-чагырга

органның аразында ажил-чорудулганың чаа хевирлеринге санадыр. Мугур-Аксы суурда ажит- тынган хей ажил-чору- дулгалыг төп 141 ачы- дузаның 128-инде доку- ментилерни кылып турар. Тываның Баштыңының административтиг моон- дактарны кызылары-биле хүлээп алганы республика программаның күсели- биле чогуур дериг-херек- селдерни, харылзааның четкилерин шөйүп, бүгү таарымчалыг байдал- дарны тургузуп, ачы-дуза чедирилгезин калбартырынга ам-даа ажилдарны планнаан.

Үндүрүгге, чер-өнчү хамаарылга-

ларынга, хуужудулга, субсидия, ажил чоктар учеду, уруглар пособиелеринге, төрүттүнгениниң, бадылашкан дугайында

Күрүне ачы-дузалар

херечилелдер катап кылдыра- даштыкы паспорт, ие капитал- га дээш, чоннун сонуургалд айтырылгалы-ла хей.

Ол хүн ачы-дуза ап кел- Белла Алексеевна Доржудан ка- дыг айтырылгы келгенин сонуу- гаарывыска, ие (өг-бүлө) капит- лындан 20 муң рубльди аңгы- бээриниң дугайында билдири- кин бижип келгенин дыңнат- Уругларының төрүттүнгө херечилелдериниң хоолгалар- чурттап турар черинге хама- рыштыр айтырылгал, холунда и- капиталының сертификаты ба- дугайында дээш шынзыдыл- бижиктерни ол-ла черинге кы- дырып алыр дыка-ла эптиг дээрзин о- тайылбырлады.

Чүгле изиг күзел херек

Мөгүн-Тайга кожууннун дугайында чырыдып тура, чүгле Тывада эвес, соңгаар база ады алгаан «Мөгөн-Бүрөн» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезиниң дугайында номчукчуларга таныштыр- байн баар аргавыс чок.

— Уксаалыг хой, өшкү, аът, сарлык мал ажил-агыйлыг бүдүрүлгөдө 945 бода мал, ооң 436-зы инек, 27459 баш шээр мал, ооң иштинде 10699 баш төрүүр хой, өшкү, 319 баш чылгы мал, 85 баш бе бары демдеглеттинген. Бо чылдың мал оолдаашкынының үезинде 100 баш төрүүр инекке онааштыр 85 баш бызааны алдывыс. 9672 баш төрүүр хой, өшкүден 100 башка онааштыр 89,2 баш хураган, ананы алганывыс — эки көргүзүг. Ол бүгү малывыс 94 малчын коданнарда чардынган — деп, ажил-агыйның удур- тукчузу, Хей-ниити палатазының кежигүнү,

Республика ордениниң эдилекчизи Өшкү- Саар Аракчааевна Ооржак чугаазын эгеле- ди. — Үениң негелдезиниң аайы-биле ажил-агыйны сайзырадып, орулга кирип алыры-биле биче хемчээлдиг бүдүрүлгө цехтерин ажыдып, сүттен, эъттен болгаш тус черниң балыындан аъш-чем аймаан бүдүрүп тур бис. Мал продукциязындан бүдүргөн, хөмөлзэн эът, курут, чөплек, быштак, өрөмө дээн ышкаш тыва чемне- ривис тускай эксперттериниң үнелелин ал- ган. Көдээ ажил-агыйның тускай ярмар- каларынга эки түңнелдерни көргүзүп, тускай шынзыдылга бижиктерни ап турар бис — деп, ол чугаалады.

Унитарлыг бүдүрүлгениң сарлык дүгүндөн кылган ширтектери, дөжөктери, чоорганнар, уктары дораан арлы бээр, сат- тынгыр барааннар. Кидистен өг шывыы, бөрттер, идиктер, барбалар дээш, чүнү

чок дээр. Ону бүдүрүлгөдө тыва угулзаларны, төрзэн чериниң шириин бойдузун, аң-меңин, азырал малын чуруктарга сырып кылганын көргөш, чоннун чогаадыкчы ты- вынгырын эске- рип болур. Ал- гы-кештен болук идиктер, тоннар, чеңи-чоктар дээш, малчын кижиниң херегелелиниң барааннары эңмежок.

А сүттен кылыглар цегиниң ассорти- ментизин санаар болза, холдун салаалары каяа чедер. Тус черниң кат-чимизин, үнүш байлаан холуксаага ажылгап тургаш кыл- ганы йогурттарның амданы безин тускай. А мармеладтар, зефирлер, быжырган кылыгларның кайызын ол дээр. Манчы- хуужуурнун аттары безин солун: тыва манчы, ай манчы, сылдыс манчы, чартык манчы, бүдүн манчы, хой манчызы, инек манчызы, сарлык манчызы...

Ол-ла бүгүнү кылып бүдүрүп турар кижилер — «Мөгөн-Бүрөн» унитарлыг бүдүрүлгениң зрес-кежээ малчыннары, сарлыкчылары, Кызыл-Хая суурнун чурт- такчылары. «Ажил кижини каастар» деп чүвениң бадыткалы ол. Бо суурда ажил чок киж и чок, киж и бүрүзү кандыг-ла- бир ажилда хаара туттунган. Ынчангаш оларның амыдыралы тодуг-догаа, каас- шиник.

Унитарлыг бүдүрүлгениң удуртукчузу Өшкү-Саар Аракчааевна Ооржак ажилгыр, тура-соруктуг, салган сорулгазын чедип алыр дээнде оон черле салдынмас киж и деп дыңнаан мен. Панда мал согар бол- гаш балык болбаазырадыр аңгы цехтерни

Мурнакчы арга-дуржулга

садып салгаш, дерип алыр сорулгалы Оларны садып алырынга 1,3 млн. рубль херек. Оон аңгыда чоокку үеде ногаа тарыыр теплица тудары-биле төлөвилеп санаашкын документилен белетке алган.

130 метр ханы черден суг алыр, соо агаарлыг черге ногаа үнүп четтигер ирги б дээн чигизинге, чоп болбас боор, кандыг даа ажилды эгелээш, эчизинге чедири болур-дур ийин. Чүгле изиг күзел хере- деп, директор бүзүрелдиг харыылады. Шынап-ла, кижиде күзел бар болза, да- ны-даа аңдара тудуп болур дээр болгай. Арга-дуржулгалыг, тывыштыг, туттунгун удуртукчу Өшкү-Саар Аракчааевнаның огурецтерин, помидорларын чоокку үеде чий-даа бээривисти кым билир! Эки чүүлдерге чүгле бүзүрөп, ону деткир апар.

«Көдээ ажил-агыйның туюлундан эгелеп билер, боду кылып чораан киж и болгаш Ө-С. Ооржак малчыннарның ижин үнелээр, оларны дээш сагыш чо- ваан чоруурун бо-ла дыңнап болур. Оът-сиген чегей, кадар оъттуг болгаш сиген-ширбиил белеккээри ындыг амыр эвес. Ынчангаш кышка баш удур белек- кенири-биле өске ажил-агыйлар-биле дугуржулгаларны чарып, курлавырны санап алган оор киж и» — деп, кожуун чагырыкчызының үнелээни база ужурул- Төрзэн булуңунун, төрзэн Тываның че- чектелип сайзылары дээш сагыш салып келген үлүг-хуузу чазак-чагырга бедик- биле үнелеп, Өшкү-Саар Аракчааевна Ооржакка Россия Федерациязының көдээ ажил-агыйның алдарлыг ажилдакчызы Тыва Республиканың алдарлыг ажилдак- чызы деп хундүлүг аттарны тывысканы — ажил-агыйның чедишкенин улу- үнелел.

Айлан МОНГУШ

Бүдүрүлгениң ажилчыннары.

Мөңгүн-Тайга кожуун

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилелин боттандыра талашы-биле Мөңгүн-Тайга кожуун чогадыкчы чоруун көргүзүп, бүдүрүлгенин аңгы-аңгы хевирлерин ажылгала киирген. Төлөвилелдин баштайгы чылдарында республикада ажил чок чорукту чавырылдырып, ажилын олуттарны тургузары-биле бүдүрүлгелерни хевирлеп тургузары кол сорулга турган болза, ооң угланышкыны калбаран. Бүдүрүлгени калбартып, оонун хереглелин хандырып, ну суур, кожуун, харын-даа ре-

АЯННЫГ, ЧАРАШ ЭТ-СЕВИ-БИЛЕ

спубликадан үндүр садарын чедип алыры ам сорулга ол апарган. Мөңгүн-тайгажыларның сарлык судун, ооң чөкпээн, саржаг, ааржы, курудун найысылалга эккеэрге, кызылчылар күзелди-биле садып алырлар.

Кожуунда сайгарлыкчы чорукту сайзырадып, бүдүрүлгө ажил-чорудулгазының хыынтыва бергеннерге «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлөвилелдин киржикчизи Артыш Владимирович Кууларны хамаарыштырып болур. Аныяк кижиниң ажилын углап-баштарына ооң ачазы Владимир Биче-оолович Куулар улуг дузаны көргүскен. Ооң чиге санаашкынары, мерген сүмелери, шевер холдары, ада үлегери хөйну ойнаан. Ам адашкыларның бажың дериг-херексели бүдүрер биче цеги баштайгы тынышты алган, чоннуң чагы-биле стол, сандай, шкафтар дээш, чүү херегил шуптузун бүдүрүп турар. Эге дээрзинде тудуг чигэди, чонуп,

кезер, чазаар дериг-херексел садып алырынга дузаны кожуун чагыргазы көргүскен. Ооң кырындан боттарының алган чээлиери база бар.

Боттарының сайгарлыкчыларына уткуй базымны кылыры-биле кожуун чагыргазы ясли-садтарга, школаларга, чагырганың бодунуң кабинеттеринге херек мебель аймаанга чагыгы киирген. Ынчан шевер адашкыларның ажилының түннели көстүп, соңгаартан аар өртек-биле сөөртүп кээп турар мебельдерден дудак чок көстүр барааннарны чагыкчыларына хүлээткен.

Ам оларда шөлзөн олурар үе чок: чагыкчының бажыңга азы ажилдаар черинге чедип, чагыыр бараанының өң-чүзүнүн айтырып, кандыг хемчээл-биле канчаар кылдырып алыр дээш, чуруп, шыып, чазап, шеверлеп эгелээр.

Артыш Владимирович Куулар «Чаңгыс суур — чаңгыс

В. Куулар ажил үезинде.

бүдүрүлгө» база «ТываЭКСПО» делгелге-ярмаркаларының идепкейлиг киржикчизи. Ол делгелге үезинде ажил-ижин

сайзырадырынга чаңгыс эвес чагылгарны хүлээп ап турар.

Чаа туткан улуг цехте чырык-биле ажилдаар дериг-херекселдерни таарыштыр тургускан. Чаа чондурган ыяштын чаагай чыды думчукка дораан дээр. Чоңгуларны кыдыынче ширбий туткаш, садарына белең барааннарын Владимир Биче-оолович сонугратты. Чымчак материалдан кылган ширээ. «Улусчу ужу-чаңчылдар чылында ус-шеверлерниң кылган эдин садып алгаш, белек кылдыр бээр болза, тулган-на-дыр аа» — деп чугаа эредим. «Ийе, буттарын безин оя кезип шеверлээн эки эт, 4 муң рубль дээрке көңүс анаа, ону бүгү назыда эдилеп болур болгай» — дээн мастериң чугаазынга каттыштым. Өңүр ягаан өңүг уругларга стол, сандайлар сеткил-сагышты ала чайгаар хөгледип кээр чараш, чырык.

Айлан МОНГУШ.

САЙЗЫРАЛДЫҢ ОРУУНДА

Тываның мурнуу-барыын үгүнде онзагай, чараш чумалдыг Мөңгүн-Тайга кожуун чаттылып чоруткан ол эдыр-берт тайга-сыны-биле аңгыланып чыдар. Бейик даглыг, меңги харлыг эрниң чараш чурумалы аян-чрукчуларның кичээнгейин ара туткан. Мөңгүн-Тайганың оонун, хөөредип чугаалаар олза, ине, хачы тутса, уран-шевер, даараныр, ыяш-даш-гирип алза, узанып-чазаныр, иң казар байлаа, аң-меңи, катмизи, эм оьду кончуг элбек, жаан сугларлыг, малы хөй, ну ажил-ишчи. Ырак-узак жуунуң ажил-ижи-биле таштырайн.

Мал ажил-агыы Мөңгүн-Тайганың экономиктиг сайзылында кол черни ол ээлеп турар. Тыва кижии шаг-төөгүдөн эр малдан халбактанып турган. Бо ажил-иш салгалын салган дамчып чоруур. Мөңгүн-Тайга кожуун кыдыг-кыгаарда-даа болза, малдың өлделиниң талазы-биле оңуку одуругда. Мал бажын түрери-биле «Россияның көңүл ажил-агыы банкызы» ААН-ну чээли-биле хандырып турар. Шээр болгаш мыйыстыг а мал, сарлык, хаван, да-кожуунуң чонунда хөй. Мал эмчилери саргыга болгаш адың халдавырлыг аарыгларга удур тарылгаларны док-мал чорудуп турар.

Көдээ ажил-агыы тала-биле 22 улуг-бичии бүдүгелер бар: күрүнениң уни-лыг 2 улуг бүдүрүлгелери «Эген-Бүрен», ооң удуртукчу-Эшкү-Саар Ооржак, «Мал-и» ажил-агыын Изольда дар, Тоолайлыг биче ээ бүдүрүлгө «Сайзырал-Шолбан Сат удуртуп турар. Бүгү ажил-агыларда бо дың май 1-ниң санаашкы-биле мал бажы 93709, бода 7667, ооң иштинде инек 9, шээр малдың саны 85106, аът 936 баш чедир өскөн. Саргы сумузунда 151 хуу ил-агыл болгаш «Мал-и» бүдүрүлгези бактаап ту-Ооң бода малы 464 баш, 209, өшкү, хой 22470 баш-ыг, аът 133. Бо бүдүрүлгө-пда Тондарның удуртуп-и-биле сүт, эт, далгандан

янзы-бүрү чөмнөрни кылып турар. Бүдүрүлгениң малчына-ры — республика чергелиг мөөрейлерниң идепкейлиг киржикчилери. Мал бажын өстүрер дээш кызымаккай ажилдап чо-руурлар. Каргыда арат ажил-агылыг Адар-оол Биче-оол 2014 чылда мал садып алыр акша деткимчени алган.

Каргыдан аңгыда Мөген-Бүрен сумузунга 112 хуу ажил-агыл база күрүнениң тускайлаң бүдүрүлгези «Мөген-Бүрен» ха-мааржыр. Бо чылдың май 1-ниң байдалы-биле бүдүрүлгөдө 945 баш бода, ооң иштинде инек 436, шээр мал саны 27459, ооң төрүүрү 10699, 319 аът, 85 кыс бе бар. Сумуда эт, дүк, сүт, хлеб быжыра, далгандан кы-лыглар болбаазырадыр биче бүдүрүлгелер ажилдап турар. Арат ажилдыг Айдыс Чоргаар биле Алдынай Иргит «Чаа эге-леп чоруур фермерлер» деп программа-биле 300 баш хой-ну, 40 сарлыкты садып алган-нар. Мөген-Бүрен сумузунда мал тудуп турарлар хөй, биче бүдүрүлгелеринде ажил чок чурттакчыларын хаара туткан.

Көдээ ажил-агыы шугуму-биле 7 кижии бажың тудуп, са-дып алыры-биле федералдыг программаның киржикчилери болган. Кожуунуң сумуларында хуу чуртталга бажыңнарының хөйү-биле туттунуп турары ка-ракка көскү.

Сайгарлыкчы чорукту хөг-жүдери-биле кожуунда 53 са-дыг, кывар-чаар материалдар-биле хандыра 3 заправка, 2 эм-таң сады, 7 хлеб быжы-рар чер бар, хуу сайгарлыкчы М.Хертек тудуг бригадалыг, ниитизи-биле 101 сайгарлыкчы бар. Кожуунуң идепкейжи сай-гарлыкчылары боттары бараан садар улуг оран-саваны тудуп алган. Мугур-Аксының төвүндө садыг-саарылга бажыңы «Ши-вээ» кайы ырактан шевергин көстүр, суурну аян-шинчи ки-рип турар. Ында идик-хеп дээш, бажың чечектери, ном-дептер, хереглел барааннары шупту бар. Оон ыңай хеп даараар, чурук тырттырар, үндүрер, саа-зын хоолгалаарын. Интернет четкизин база тургускан. Чаа оран-савада сайгарлыкчылар боттарының ажилдарын кыска-зы-биле таныштырды:

Евдокия Артай-оол: «Ком-

Мөңгүн-Тайга кожуунуң малчыны Айлаңмаа Саая бодунуң малы-биле кады төп эмнелгениң дузалал ажил-агыының хөй, өшкүзүн кадарып турар. Мугур-Аксы суурдан ырак эвесте Орук-туг-Хову — Сааяларның күзөг, чазаа ол. Сааялар уруглары-биле өшкү, хөй боттары кыргып алыр чаңчылдыг.

пьютер, телевизор болгаш чу-гула херекселдер-биле дерит-тинген өрээлге келгеш, оюннар ойнап, интернетче кирип, хостуг үезин эрттирип болур. Оглум Аржаан бо ажилды башкарып турар. Оон аңгыда чуруктар-ны үндүрүп, документиленни хоолгалап, чалагаларны ча-раштап, өске-даа ажилдарны кылып турар бис».

Чечекмаа Донгак: «Чечек-терге дыка сонугралдыг мен. Ынчангаш бо ажилымны февральда эгеледим. Байыр-лалдарга чараш чечектерни бот-боттарынга белек кылдыр сөңнээр эки чаңчыл бар. Ону катап эгидер сорулга-биле че-чектер садып тур мен. Чамдык чечектерни бажыңга тарып

алыр-дыр мен. Өскелерин ин-тернеттен чагыдар чордум. Мында фиалка, азалия, хризан-тема, кактус болгаш артышка, шивиге дөмей чечектер бар. Эр улустун антириум дээр че-чээ база бар. Садып алыкчы-лар дыка сонуграар, канчаар ажаап өстүрерин айтыраар, арга-сүмемни берип тур мен».

Үлетпүр адырынга электри чырыын харылап турар муни-ципалдыг унитарлыг бүдүрүлгө «Энергетик», сүт болбаазыра-дыр бүдүрүлгө «Сайзырал», улуг эвес хлеб быжыра, эт-херексел чазаар, ыяш дилди-рер черлер хамааржыр.

2011 чылдың июнь 1-ден эге-леп «Энергетик» муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгө ажилдап

эгелээн. Ында 32 ажилдакчы-ны хаара туткан коллектив-ти Ужар-оол Ондар билдиги удуртуп турар. Мугур-Аксы, Кызыл-Хая болгаш Тоолайлыг-да чырыкты хандыра-биле күштүг дизельдерни тургускан. 2010 чылда «ДЭУ-315» дээр 315 квт күштүг дизельди 2-ни, 2012 чылда 1-ни саткаш, Му-гур-Аксында тургускан. Суур улгадып, өреге саны көвүдээн. Электри чыры чөптөстээн. Амгы үеде чырык талазы-биле Мугур-Аксы суурнуң дизель-деринде үрелиишкннер чурт-такчыларны дүвүредип турар. Кыдат бүдүрүлгениң дериг-херексели, шынап-ла, берге байдалда. Мурнуку чылдарда мындыг үрелиишкн турбаан. Эрги дизельдер аар ажилын хөй чылдарда чүктеп шыдап турган. Электри айтыры ко-жуунда бирги ээлчегде шиит-пирлээр ужуруг хунуң чугула айтырыгының бирээзи-дир деп, аныяк удуртукчу дүвүрел-биле чугаалады.

Бо бүдүрүлгөдө ТР-ниң Дээ-ди Хуралының депутаттары Алдын-кыс Конгар биле Ви-талий Бартына-Сады чедип, ында байдалды көргөннөр. Ча-зак деңгелинге чедир чугаала-жыр айтырыг-дыр дээрзин олар демдеглээн. Бо айтырыг шиит-пирлеттинмейн, ажык бооп ар-тып турар.

Кожуунуң оруктарының чаагайжыдылга ажилдарынче кол кичээнгей салдынган. Орук ажил-агыының бүдүрүлгези аай-дедир аргыжылга орукта-рын удаа-дараа септеп турар. Мугур-Аксы — Хандагайты — Кызыл-Хая аразында 156 км оруунуң тудуун кылыры-би-ле 22 кижии хаара туттунган, бо оруктар 5-ки категорияга хамааржыр. Бүдүрүлгөдө 7 тех-ника бар деп, орук мастери Ролан Донгак ажилын таныш-тырды. Орукту септеп, аштап кылыры-биле чаа, күштүг тех-ника-биле хандырттыган.

3 чыл бурунгаар чоруп ту-румда оруктары дыка багай, кидирээштиг, силгидип чедер турган. Бо удаада оруктарының чүгээрттей бергенин база улуг-бичии чычааннарның аай-дедир хөйү-биле аргыжып турарын эскердим.

Анисья ТЮЛЮШ.

Чингис Сааяның тырт-тырган чуруктары.

ЧУРТТАКЧЫ ЧОННУ ГАЗ-БИЛЕ ХАНДЫРАР ДЭЭШ

Кожуунда одаар хөмүр бол-гаш ыяш айтыры — эң-не чи-диг айтырыларның бирээзи. Кышкы үеде бир тонна хөмүр-даштын өртөз 4700 рубль чеде бээр, а ыяшты садып алыры база-ла ындыг амыр эвес. Ын-чангаш мөңгүн-тайгажыларның одаар чүүл, тодаргайлаар-га, аыш-чем хайындыраарыга ажыглаары кол чүүл — газ. «Тывагаз» бүдүрүлгө таварыштыр найысылалдан кожуун төвүнге чедирери — база-ла улуг ажыл. Ынчалза-даа сөөлгү 10 чылда ол адырны Мария Каваевна Иргит удуртуп, чонну газ-биле хандырып турар мастер ол. Ооң складында 210 улуг, 98 бичии газ савалары Кызылдан солуй кээр ээлчээн манаан ышкаш, чыскаалыпкан турар. Газ кел-бээн-даа болза, чоок-кавының девискээринге айыыл-халап болу бербезин дээш, хынал-да-хайгаарал ажылын хүннүң чорудар. Даштын-иштин са-валар ылап шыгжада бе, те-нек оолдар ынаар кире бербес дээш, харысалга улуг. Айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин ыяк билер Мария Каваевна хай-гааралын кошкатпас.

— Бо чылдың ийи айдан тура

Газ албанының мастери Мария ИРГИТ.

газ келбээн болгаш, чоннун чет-тикпейн манаан-на чүвези ол. «Тывагаз» ААН Минусинскиден газтап алгаш, дораан кожуунче чорудар болган чүве — деп, ол чугаалады.

— А иштээн газ баллонунун өртөз кайы хире болурул? — деп сонуургаарымга, — Бо чылдың июль 1-ден эгелеп өртөк өзер деп дыңнадыг алдым, ам улуг баллонунун өртөз 1150 рубль, а

бичиизиниң 560 рубль апаар — деп харыылады.

Кызылда өртөк-биле дең дээрзин билип алгаш, иштимде өөрүүрүм-даа аажок. Ынчан-майн канчаар, хөмүр-дашты

Кызылда 2800 рубль-би садып алыр болза, бо чер ооң өртөз 4700 деп дыңнаа амыдырал байдалы чегей е бүлелерге дыка-ла берге-даа деп түңнел үндүрген киж мен. А газ өртөз ол хире боор эки-дир.

— Алызы барып газ шугуму Алтай таварыштыр кожуун шөйүп кирип болур-дур дээ Тываның Баштыңының 201 чылда саналын дыңнаа деткиир чордум. Чогуум-на эгелээшкн каш-каш чылда эртерге, амыдыралга черл боттаны бээр болза, Тываны ооң иштинде Мөңгүн-Тайганы социл-экономиктиг дыка хөй ай тырыгларын шиитпирлээрини аргазы тургустунар боор — деп, Мария Каваевна чугаала-ды. Ынчанмайн канчаар, чаңгы чер-чурттугларының чугул хереглелин ол беш салаага ышкаш билер, бөгүн-даарт газ кээр болза, бажыңнарда га суугуларыга ак-көк от чайнап хөнектерде сүттүг шай хөөрө үнер...

Айлан МОНГУШ

Чингис СААЯНЫҢ тырт-тырган чуруу.

Хүндүткелдиг удуртукчунун чырык адынга

ТӨЛЕПТИГ КИЖИ ЧУРТТАП ЧОРААН

1973 чылдың төнчүзүнде Мөңгүн-Тайганың көдээ ажил-агы эргелелин Эрзин чурт-туг Дамба Хорлуу деп аныяк эр кээп удурту берген. Көдээ ишчилерниң ажил-амыдыра-лын ооң тергиин эки билерин, бодунун мергежилиниң хыын тыпканын чон ынчан-на эскерип каан. Ооң дипломун көрбейн чыда-ла, ону көдээ ажил-агының специализи, зоотехник мергежилдиг деп билеп каар.

Оон аңгыда келген чаа дарганың, аныяк-даа болза, чон-биле чугаалажып билерин мөңгүн-тайгажылар дораан эскерип кааннар. Ол ырак-узак кожуунун көдээ аалдарынче кыжын-даа, чайын-даа, дүне-даа, хүндүс-даа чоруп каар, көдээ аалдарда чурттап оор малчыннарга, чылгычыларга, сарлык кадарчыларын арга-сүмезин кадар, дузаны шы-даар шаа-биле чедирер, көдээ ишчилерниң чурттап оор байдалын ылавылаар, четпес чүүлдер-биле хандырап тала-зы-биле чогуур хемчеглерни алыр турган.

Ол дарганың мал-маганын эки билерин, аңаа ынаан эскер-бейн барган киж чок. Ол ын-дыг болур ужурул-даа, Дам-ба Соянович Хорлуу 75 чыл бурунгаар Эрзинниң Бай-Даг сумузунга 13 ачы-төлдүг Соян Хорлуунун ийи дугаар оглу бооп төрүттүнген. Ол үениң араттары мал ажилдыг чораан, ынчангаш бичилер безин мал-га ынак, ону өстүрериниң арга-ларын билер кылдыр өзерлер. Ооң уламындан школа дооскан соонда, Тываның көдээ ажил-агы техникумунун зоотехния салбырынче кирген. Ону 1962 чылда доозуптарга, «Мөрен»

колхозтун зоотехнигинге то-муйлаан. Шак ынчаар Дамба Хорлуунун күш-ажылчы басы-мы эгелээн.

Ооң соонда Эрзинниң чам-дык ажил-агыларынга зоотех-никтеп, районнун план килдизин эргелекчилеп, колхоз даргалап ажилдап чораан. Бедик мер-гежилдиг, чон-биле ажил-дап билер, моол дылга арыг чугаалаар. Красноярскиниң көдээ ажил-агы институтун база дооскан специалисти Мөңгүн-Тайгаже чорудуп тура, ол ырак-узак черниң чонунун идегелин шыныктырар дээр-зинге Тываның Чазааның, республиканың Көдээ ажил-агы яамызының удуртулгазы бүзүрзэн. Ол бүзүрелди Дамба Хорлуу шыныктырган.

1976 чылдың ноябрьда Мөңгүн-Тайга район Советиниң депутаттары ээлчег чок сессия-зынга чыылган. Хүн айтыры чыгыс — район Советиниң күүскомунун даргазын сонгууру. Партия райкомундан ол ал-бан-дужаалга сонгуур кылдыр көдээ ажил-агы эргелелиниң начальниги Дамба Соянович Хорлуунун кандидатурасын кирирге, депутаттардан кым-даа удурланмаан, харын-даа «Бо мал ажил-агылыг черге күүсекчи эрге-чагырганы удур-турунга эң тааржыр киж ол, бадылаар бис» — деп турганнар.

Кожуун даргазының ажи-лының кайы хире бачым-чы-мыжын чүгле аңаа ажилдап чораан кижилер эки билер. Дүне-даа, хүндүс-даа, кыжын-даа, чайын-даа башта бодап — план күүселдези, чоннун амыдыралы. Ол айтырыглар-ны Д.С. Хорлуу күүскомунун кежигүннери-биле эки шиитпир-

леп келген, түңнели — малдың баш саны Мөңгүн-Тайгага ол чылдарда аажок өскөн. Оон аңгыда ол, бичии-даа болза, хөй адырлыг кожуунда чурт-талга тудуу, амыдырал болгаш коммунал хандырылга чогуур деңгелге ажилдап турган. Сеп-телге-тудуг участогу чуртталга бажыңнарын хөйү-биле тудуп эгелээн. Ооң уламындан Мугур-Аксы суурнун үстүңгө турган ка-рак четпес дазыр хову чоорту эзлеттинип, чаңгыс аай чурт-талга тудуглары-биле долган. Сумуларның хөй-хөй чурттак-чылары база чаа бажыңнарлыг апаргылаан. Зоотехник эрте-минг-даа болза, Хорлуу дарганың тудугжулар аразында баргаш, чудуктар чонуп, сонга-эжик эп-теп турганын улус бо-ла көөр. Бо дээрге удуртукчу кижиниң ажилына харысалгалының, харыылаары девискээрде адыр бүрүзүнче ханылап ки-рип турарының, күш-ажылга ынааның бадыткалы-дыр.

Районнун садыгларына ба-раан аймаа ол шагда дыка элбек турган. Кызылдан безин чамдык кижилер албан-биле аңаа кээп, садыглынып алырын мөңгүн-тайгажылар ам-даа утпаан. Тус черниң райпозунун ындыг «бай» чоруунун тывылган дөзүн дыка хөй кижилер кайын билер, черле ындыг чүве ынаан деп бодаар, а херек кырында ындыг эвес, Дамба Соянович Кызыл кирип чорааш, партия обкомун-га, Министрлер Чөвүлелинге, республиканың хереглекчилер ниитилелинге каш катап барып тургаш, ырак-узак районнун чонунче кичээнгеи угланды-рарынче удуртукчуларны хөй удаа кыйгырып, негеп келген. Көдээ удуртукчунун ол чөптүг

негелдезин, туруштуг чоруун даргалар көргөш, ооң дилээн хандырып, Мөңгүн-Тайгаже онза кичээнгеи угландырып турган.

Мөңгүн-Тайга кожуун-ну даргалай берген соон-да, Дамба Соянович чүгле «Малчын» совхозтун эвес, «Мөген-Бүренин», тайга-сын ажыр Тоолайлыгының көдээ ишчилериниң күзенчиг аалчы-зы турган. Келген даргазынга чон аыш-чемниң дээжизин са-лыр, ажил-амыдырал дугайын-да тодаргай чугааны ооң-биле кылыр, четпестериниң тала-зы-биле айтырыгларын тургу-зар, оларның күүсеттинеринге бүзүрээр турганнар. Шынап-ла, Хорлуу дарга сөглээн сөзүңге эз болуп келген.

— Мөңгүн-Тайгага удуртук-чулап чораан даргалардан эң хүндүткелдиг, ат-алдарлыг чо-раан кижилерниң бирээзи Д.С. Хорлуу чүве, кожуунун чону ону ам-даа утпаан, аажок улуг хүндүткел-биле сактып чоруур — деп, көдээ ажил-агының хоочуну Эрес-оол Оңанович Саая чугаалаар. — Ол үелерде кады ажилдап турган бис. Ооң удуртулгазы-биле дыка хөй чүүлдер кылдыган. Дамба Соянович чүгле бедик мер-гежилдиг специалист, удур-тукчу эвес, кайгамчык эш, эки сүмелекчи чораан.

Д.С. Хорлуу ол албан-дужаалга 1985 чылга чедир ажилдаан. Назы-хары улгадып келгеш, төрзэн булуңу Эрзин-че чанар деп шиитпирлээн. «Киж төлүңге ынак, куш уязын-га ынак» болгай, ооң дугайын мөңгүн-тайгажылар эки билер, агаар-бойдузу кадыг-дошкун ол черге ижиге берген, ооң чонун-

га хан төрөл апарган удуртукчу-зун чылы-биле үдээн болгаш кээп турарын чагааннар. Дамба Соянович ол чалалганы хүлээп ап, чер аразын ырак дивейн, Мөңгүн-Тайгага хөй удаа чедип чораан.

Ак сеткилдиг удуртукчуну чурттуң удуртулгазы бедии-биле үнелеп келген. Аңаа 1981 чылда «Улустарның Найыралы» орденни тывыскан. Кызыгаар районга кызыгааржылар-биле эки харылзааны тудуп, күрүне кызыгаарын камгалаарына улуг салышкыны дээш «Кы-зыгаар шериглериниң тергиини» демдекти I болгаш II чер-гелери-биле шаңнаткан. Ооң назы-хары элзэн улгадып кел-генде, 1993 чылда «Спорттук хоочуну» демдекти тывыска-ны дээрге аныяктарны күш-культураже болгаш спортче хаара тутканын, спортчу амы-дыралга бодунун эки үлегерин көргүскенин үнелээни-дир. Ле-нинчи юбилей медалы база ооң хөрзэн каастап чораан.

Күш-ажылчы чедишкенине-ри-биле чергелештир Дамба Сояновичини төлөптиг ада деп чоргаарал-биле адап болур. Ол өөнүн ишти Херелмаа Янчы-повна-биле үш оолду, үш кысты өстүрүп кижизиткеннер. Олар база улус ажил-агының аңгы-аңгы адырларына хөй чылдарда ак сеткилдиг ажил-дааш, хүндүлүг дыштанылга-зынче үнүп, боттарының уйну-тарын өстүрүп оорлар.

Мындыг бөдүүн болгаш ажил-ишчи төлөптиг киж бистиң Тывага чурттап чораан. Ындыг кижилерин ачызында республика-даа, бүгү чурт-даа сайзырап турар.

Дангыт ЧЫДЫМ.

ӨҢНЕР ФЕСТИВАЛЫ

Россияның Аныяктар хүнүндө

АРЗЫЛАҢ МӨГӨ ШҮҮЛГЕН

Аныяктар хүнүгө тураскааткан «Холи» деп өңүг будуктар фестивалы Национал парктың эш-тир пляжына Тывага бир дугаар болган. Найысылалдың билдингир дижейлери амгы үеңг хөгжүмүн салып, байырлалды улам-на он-чалап, аныяктарның хей-аьдын өдүргөн. Байырлалды Адам Теев биле Станислав Мечин ажыдып, чыылганнарга байыр чедирген соонда, янзы-бүрү өңүг будуктарны аныяктар дээрже чажып ирилкен. Кургаг будуктар дедир баткаш, киржикчилерниң арын-ажын, идик-хевин янзы-бүрү өңнөр-биле будаан. Байырлалдың алчызы — «Звезда» телеканалга «Чая сылдыс» деп Бүгү-российжи ары-хөгжүм конкурзунга Тываны даражыткан аныяк ыраажы Александр Куулар сценаже үнүп кел-ирге, чыылган чон ону динмиттиг

футболкаларын тывыскан. Анна Оюн, беш ажы-төлдүг ава:

— Бо хүн уругларым-биле эш-тип, дыштанып алыр дээш келди-вис. Будуктар байырлалына душ бооп таварышканымыска өөрүп тур бис. Уругларым эштип-даа, мындыг солун байырлалга кир-жир-даа аргалыг болдулар. Үш харлыг хеймер уруум угбалары-биле тураскаал кылдыр чурукка тырттыржып алдылар. «Чая сылдыс» деп ыры-хөгжүм конкурзунун киржикчизи, талантылыг, аныяк ыраажы Александр Куулар чаңгыс чер-чурттугларына белек кыл-дыр чараш ырыларын күүсеткени оназагай-дыр.

Ангелина, Олча, 14 дугаар школаның өөреникчилери:

— Фестиваль болурун интер-нет четкизинден билип алдымыс. Ынчангаш бо хүнү четтикпейн

аңгы-аңгы мобилдиг шөлдерге Улусчу чаңылдар чылынга тураскааткан мастер класстар, делгелгелер, чурукчулар, баш таарар мастерлер, косметолог-тар аразына мөөрейлер болган. ТР-ниң Информатизация болгаш харылзаа яамызының, РТРС-тиң Тывада салбыры база Кызылдың Чонну ажылга хаара тудар төптүн специалистери консультация-ларны берип, Кызыл хоорайның аныяктар, культура болгаш спорт херектериниң талазы-биле де-партаментизи хол басчы (арм-реслинг), аргамчы тыртыжарына, шой көдүреринге дээш, оон-даа өске спортчу хемчеглерни эрттир-ген.

Россияга будуктар фестивалы 2013 чылда май айда Москва хо-райга бир дугаар эрткен. Будуктар байырлалын чүгле аныяктар эвес,

Фестивальдың киржикчилери.

аш часкаашкыны-биле хүлээп ан. Фестивальдың киржикчилери ы-бүрү өңүг будуктар, суге чашкылашкан соонда, арбуз ринге, дөрт талалыг аргамчы тыжарына күжүн шенежип, цы-самнап, хөглеп, аажок со-үени эрттирген. Тиилекчилерге «И-Хаак Аква» деп аржаан суун а фестивалдың демдээ болур вага ынак мен» деп бижиктиг

манап турдуvus. Моон мурнунда будуктар байырлалын чүгле теле-визорга, студент угбаларывыстың чуруктарындан көөр турдуvus. Ада-иевис будук садып бээрге, улуг улустар-биле деңге чажып, фести-вальга улуг күзел-биле кириш-тивис. Маңаа өске школаларның оолдар, уруглары-биле база таны-жып алдымыс. Будук фестивалы чылдың-на болурун күзеп тур бис. Ол-ла үеде Национал паркка

а улуг назылыглар улуг сонуг-гал-биле хүлээп алган. Ынчангаш Россияның аңгы-аңгы хоорайла-рына фестивальдарны эрттирип эгелзэн.

Кургаг өңүг будуктар кижиге хора чедирбес болгаш ма-га-ботка эки салдарлыг дээрзин фестивалдың организаторлары — Тываның аныяктарының эгелекчи бөлүүнүң кежигүннери дыңнаткан. Шончалай ХОВАЛЫГ.

АНЫЯК ӨГ-БҮЛЭЛЕРНИҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Бүгү-делегейниң Аныяк-ар хүнүгө тураскааткан аныяк өг-бүлелерниң байырлыг бадылажылгазы национал паркка болган. Илгенип турар аныяктар:

Сергей Марченко биле Татьяна Колесникова, Айдың Биче-оол биле Чечена Хурак. ТР-ниң ХБАБ эргелелиниң даргазы Татьяна Москаленко, ТР-ниң аныяктар херектериниң бол-

гаш спорт талазы-биле сайыды Юрий Ооржак, Кызыл хоорайның мэри В.Т. Ховалыгының социал-политика талазы-биле оралак-чызы Елена Хардикова аныяк-тарга байыр чедирген.

Бадылашкан аныяктар бот-боттарына кезээде шынчы, ынак болурун даңгыраглап, шын-чы чоруктуң демдээ — алдын билзектерни солчуп, өгленишкен дугайында актыга ат салып, херечилелди холга алган соонда, чараш хөгжүмүнүң үделгези-биле баштайгы өг-бүлө вальзын ойнап күүсеткеннер.

Бо онзагай байырлал өгленишкеннерге уттундурбас болуп артары чугаажок. Чаа немешкен өг-бүлелер аас-кежиктиг болзунам!

Шончалай ХОВАЛЫГ.
Чингис СААЯНЫҢ тырт-тырган чуруктары.

Россияның Аныяктар хүнүгө тураскааткан хүреш маргылдаазы эрткен субботада «Хүреш» стадио-нунга болуп эрткен. 35 хар чедир аныяк мөгелерниң ниити саны 91 кижиге болган. Оларның аразында бир Арзылаң мөге Сайын-Белек Түлүш, беш Начын мөге бар. Оон аңгыда 2014 чылда Аныяктар хүнүндө болган хүрешке шүүлгеш, автомашина-биле шаңнаткан мөге Баткар Баазан, ат-сураа билдин-гир апарган аныяк мөгелер Седип Ондар (Чөөн-Хемчик кожун), Мер-ген Монгуш (Танды), Камгалакчы Монгуш (Улуг-Хем), Сергек Сайын-оол (Барыын-Хемчик), Аяс Кула (Мөңгүн-Тайга), Караа Алаңгы дээш, оон-даа өскелер хүрешкен. Бо дээрже сөөлгү чылдарда көрүкчүлериң сонуграп манаар апарган мөгелери-дир.

Бирги салыг соонда мугур-лаашкын болган. Аңаа ийи кон-чуг шыырак дээн аныяк мөгелер, шаңналдыг черлерже кордакчы-лар Баткар Баазан биле Караа Алаңгы душчу берген. «Мөгениң майысы кадырык» дижири-ле чөп, бо удаада Алаңгы күштүг удур-ланыкчызын чииги-биле басып кагды. Оттук Доржукай Өвүрнүң аныяк «сылдызы»-ла болгай, му-гурлаашкында ону дэю-до, самбо, хостуг хүреш маргылдааларына удаа-дараа тиилеп турар апар-ган аныяк мөге Айдың Монгуш бөөлдеп-бөөлдеп, буттааш, ойтур октап каан.

Ийиги салыгда 32 мөге де-миселче кирген. Бо салыгда со-лун болган оюн: Тываның Начын мөгези Александр Хууракты Чөөн-Хемчиктен бичежек дурт-сынныг Таңгыт-оол Начын кончуг дүрген халдап тургаш, даяндыра каапкан. Өвүрнүң билдингир мөгези Аңгыр Кууларны Чөөн-Хемчиктен Назын Донгак октаан. Седип Ондар удур-лааныкчызы Шолбан Кууларны ча-раш арга ажыглап, бажын ажыр ок-тап чыда, күжү чедишпейн барып, олура бастырып алды.

Ийиги салыг соонда тускай шаңналдарны тывыскан. «Эң-не чараш арга» дээш Чөөн-Хемчиктен Артыш Монгуш, «Чараш девиг» дээш Тес-Хемден Эртине Багатур олар хүндүлел бижик болгаш 2 муң рубль-биле шаңнаттылар.

Үшкү салыг. Тываның Хүреш федерациязының шийтпи-рин езугаар 16 мөге артканда маргылдааның киржикчилериниң аттарын долгандырыг хааржаанче шуптузун сукаш, хөйүнү мурну-га холуп долгаар. Кымга кым-даа дужа бээр билдинмес. Органи-закчылар ол дүрүм езугаар кыл-дыныгны күүсеттилер. Бо салыг дыка солун болган, чүте дизе эң-не шыырактар арткан болгай. Каа-Хемниң ат-сураа билдингир

апарган мөгези Кенден Кызыл-Кат бодунга аажок бүзүрелдиг мөге-ле болгай, ынчаар көстүр-даа. Үстүндө айытканым бичежек мага-боттук шавар халдап хүрежир мөге Таңгыт-оол Начынга карак чивеш аразында октадыпкаш, Кызыл-Кат боду безин бүзүрүвзэн хевирлиг, каттырып олурар болду. Тываның Начын мөгези Начын Монгуш биле Мөңгүн-Тайганың аныяк мөгези Аяс Кула үр-ле тутчуп келген соон-да, дөрт хончу чедир демисешкен соонда, Аяс тиилзэн. Өвүрнүң төлзэзи Тежик Отчугашты (Чаа-Хөл) Айдың Отчуржап элзэн үр хүрешкен соонда октады. Назын Донгак Кара Алаңгыны бажын ажыр октаар дээш боду басты-рып кагды. Өвүрнүң Айдыс Куулар биле Начын мөге Сонам Соян тут-чу-тутчуп, адак сөөлүндө Сонам бодунуң ынак аргазын ажыглааш, Айдысты октап алды.

3-кү салыг соонда «Тиилелге-же чүткүл» деп тускай шаңналды Чөөн-Хемчиктиң төлзэзи Шолбан Кууларга тывысты.

4-кү салыг. Сайын-Белек бо салыгда шыырак мага-боттук Аяс Кууларны буттааш, октап кагды. Отчуржап Айдың Кула Аясты база буттааш, октаан. Улуг-Хемниң Айдың Монгуш Караа Алаңгыны көдүргөш, ойтур октап кагды. Со-нам Соян Таңгыт-оол Начынны ийи катап көдүрүп эккелгеш салыр-га, ол тура-ла дүжер де. «Хуурак биле Кенден Кызыл-Катты октаан кижиге сеңзэ бо дээрже чии-тир, Начын!» дижи, көрүкчүлөр алгыр-жып орлар. Дыка үр демисежип келген соонда, дөрт хончу кии-риптерге, Начын мөге Сонам Соян октап, Начын адын бадыткады.

5-ки салыг. Сайын-Белек биле Айдың Монгуш душкан. Кайгамчык шыырак бо аныяк оол кайыын көстүп келди дижи олурувуста, судья бисти билген ышкаш, чарлай каапты: «Айдың дээрже Алтайга болган Наа-дым ышкаш улуг байырлалга шүүлген, бурят хүрештерге база шаңналдыг черлерни удаа-да-раа ап турар аныяк мөгевис-тир» — дидир. Арзылаң мөгевис Са-йын-Белек Түлүш бодунуң ынак аргазын ажыглааш, октап кагды. Арга-дуржулга бедик болбайн канчаар. Айдың Отчуржап Со-нам Сояны даяндырыпты.

6-ги салыг. Арзылаң мөге Сайын-Белек Түлүш адынга бүзүрелдиг болуп, Начын мөге Айдың Отчуржапты октап кагды.

Тиилекчилерге хүндүлел бижиктерни болгаш акша шаңналдарын ТР-ниң аныяктар болгаш спорт сайыды Юрий Оор-жак тывысты.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ,
«Шынның» тускай корр.

Улусчу езу-чаңчылдар чылынга

АК-БАШТЫГЛАРНЫҢ «АЛДЫН ҮҮЖЕЗИ»

Бо сөөлгү чылдарда тыва чаңчылдарывыска хамаарыштыр эки чүүлдер кылдынып тур. Ооң бир барымдаалыг херечизи — «Тыва үндезин культура төвүнүн» ажыттынып келгени. Бо төп бүгү тала-биле чонга үлегерлиг, ажык-дузалыг болур ужурлуг. Төптүн адында «үндезин» деп сөстүн ханы утказын бодап көрүңер. Ол дээрге шаг-шагдан бээр кадагалаттынып артып калган үндезин культуравысты, үндезин езу-чаңчылывысты, ужур-сагылгавысты, келир салгалга арттырып бээривис эвеспе. А ол бүгүнү кайыын алырыл? Кымдан? Чүден?

Мээң харыым мындыг: Ам-даа чоннун бил-бези, чедир ажыттынмаан, өөренир ужурлуг езу-чаңчылдарывыс бажын ажыг. А оң кадагалакчылары, үнелекчилери, угадыкчылары, мерген-угадыгларның эдилекчилери — бо чаныңарда оожум кылаштажып чоруур «ак-баштыглар» (ак-сакалдар). Оларның «алдын үүжезин» бузар үе келбээн бе?

А бо үндезин культура төвүндө шупту аныктар ажылдап турар. Ол, бир талазында, эки-даа ыйнаан. Анык улус чүвеге өөреничел. Ынчалза-даа «көрбээн чүвеги чок, көдүрбээн хөңзү чок» хоочуннарны бо төпче хаара тудар үе келбээн бе? «Ак баштыглар» силерниң ажылчын олудуңар-даа былаашпас. Ол хайыраан «алдын үүжени» бузуп чадап чоруңарда, «уургайже» шыгжаттына бээр муңгаранчыг. Төптүн удуртукчуларыңа мындыг сүмени кадып көрейиң.

Чоннун «алдын үүжезин» чыыр. Ону төптүн

«алдын фондузунче» шыгжаар. Чонга практиктиг, херек кырында дуза чедирер. Азы мастер-класс-ты ажыдар. Уттундуруп, чидип бар чыдар езу-чаңчылдарны, ужур-сагылгаларны дедир эгидер. Чижээ: а) анай-хураганын хозуп каапкан хой-өшкүнү дедир төлүнче элдирип «тоотпалаары, чучуула-ары»; б) бода малды «хөөглезери», «кууглаары»; в) өпей ырының ажык-дузазы (иштиг-сааттыг анык уругларга ырлап өөретсе); шийжиткен кыска көргүзүлгөрдөн чон мурнунга ойнап көргүссө. Чижээ: а) уруг айтырарда, азыраан мал-маганының ову-хевирин канчаар чечен-мерген ажыглап чораан-нарыл? б) куда үезинде шай согаажының дажы чүге херек турганыл? Келин кысты кунчуу канчаар хүлээп алырыл? Кандыг тускай йөрээлдерни салыр чорааныл? в) шээр малдың ыдык сөстөрүнө тыва кижиниң хамаарылгазын мастер-класска көргүссө.

Бүгү-ле кылып турар ажылдарны ис чок чидирбези-биле техниктиг аргаларны ажыглаар. Чогаадыкчы бөлүктүн ажылын күштелдирерин хыналдага алыр. Буклет, брошюра, номчулаштар болгаш харын-даа киносюжеттерни, номнарны төп үндүрер ужурлуг.

Валентина МОНГУШ,

чоннун ужур-чаңчылдарын өөредилге шугу-мунга нептереткени дээш «Чылдың кижизи-2005» шаңналдың эдилекчизи, «Кыстың бүдүжү» өөредилге номунун авторунун бирээзи, Кызыл-Мажалык №2 школада болгаш Республиканың аграр лицейинде чурт-шинчилел музейлеринин тургузукчузу.

«ПУТЬ К СЕБЕ»

ЭМНЕЛГЕ-ДИАГНОСТИКА КАБИНЕДИ

Эмчилерге кирерде, оочурларга шак-шагы-биле олуруп, хөй санныг анализтер дужаап, аарыыр чоруктан шылап каан болзуңарза, ГОМЕОПАТИЯ аргазын ажыглап, бир өске тала-биле бодуңарның кадыкшылыңар экижидип алырын шенеп көрүңер.

Дараазында органның, системаларның аарыгларын эмнедип болур:

- өкпе-хөректин;
- чүрек-дамырның база хан базышкынының;
- ижин-баарның, бестиг баарык;
- шөйүндүлөр дээш, оон-даа өске чем бол-баазырадырыңа дузалажып, киржип турар органның кара бүүрек, сыңый болгаш ак бүүректин, хар-назын аайы-биле сөөк-даяктын өскерлиринин (остеохондроз, артроз, полиартрит);

- херээжен улустун уруг савазының дегдириши-кини, ыйлаңгылаары (киста), ай демдээниң шын эвес болуп турарының болгаш чидип төнгениниң (климакс).

- аллергияның кешке, арынга, каракка, кулакка, думчукка бергедидиринден;

- чаш уругларның рахит, диш үнмес, имуни-теди кошкак болганындан үргүлчү аарынал чоруу болгаш өөредилге программасын шижээдип шыдавазында.

Тайылбыр болгаш баш удур бижидилгени 8-923-550-7072, 8-923-543-2001 телефоннар дамчыштыр билип ап болур. Адреси: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, бажың 137 (Орус культура төвүнүн артында ооң мурнунда «Оптика» сады турган чер).

Бойдустан бүдүмелдеринден кылган эм-нер-биле эмненип, сөөлгү 23 чылда чон аразыңа гомеопатияны тайылбырлап, ажыглап турар эмчи Кара-Тоннуг Анна Омнеевна.

Извещение

В администрацию Тоджинского района поступило заявление от гражданина Российской Федерации **Пириннней Кежик Эренчинович** о предоставлении земельного участка из земель населенных пунктов на праве аренды сроком на три года, для индивидуального жилищного строительства, общей площадью 2000,0 кв.м., с кадастровым номером 17:11:0502050.615, расположенного по адресу (имеющиеся ориентиры): Республики Тыва, Тоджинский район с.Тоора-Хем, ул.Дружба дом 59. В рамках действующего законодательства в течении 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Тоджинского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Ведущий специалист по 30 И архитектуре Ондар Ш.Б.

Чоннун кичээнгеийинге!

Эрзин кожуун Хуралының 2013 чылдың июнь 14-те хүлээп алган № 47 шиитпиринге үндезилээш, дыңнадырывыс болза:

Төре-Хөлге дыштанып кээр хамаатылардан хөлдү долгандыр арыг-силиин тудуп турары дээш:

- улуг кижилер бүрүзүндөн 50 рубль;
- чиик машиналардан 100 рубль;
- чүк машиналардан 150 рубль;
- автобус болгаш Газельдерден 200 рубльди төлээр. Бо чылдалардан кирген акшалар Төре-Хөлдү долгандыр арыгларынга Тес көвүрүүн сеп-теп-чаартырыңа чарыгдар.

Коммунал ажыл-агый бүдүрүлгези.

Мөчээн кижилерге тураскаалдар

мрамор, гранит, чуруктарын сиилбиир, бижимелдерни чайырлаар, тураскаалдарны тургузар.

Хем ол чары, Саянский переулок, 23.

Тел: 8-913-359-9494; 8-923-380-9494.

САЛЫМ-ЧАЯАННЫҢ КИЖИ ЧОРААН

Тываның күрүне башка-рылгазының органның хоочуну, онзагай салым-чаяан-ныг кижилер **Эрес-оол Хаян-гырбаевич Ооржак**-биле республиканың хөй-ниитизи июнь 28-те байырлажып чарылган. Кандыг-даа ажыл-херектерге тывыңгыр, сагынгыр чораан деп ону билир хоочун-нар сактып чугаалаан.

Эрес-оол Хаян-гырбаевич 1942 чылдың май 5-те Барыш-Хемчик районун Шекпээр сумузуңуң Чоон-Дыт деп черге төрүттүнгөн. 1961 чылда Кызыл-Мажалыктың ортумак школазын дооскан. Ооң аңгы-аңгы мергелдерлиг, эртем-билигилгил чорааны — Эрес-оол Хаян-гырбаевичиниң кандыг-даа ажыл-херектерге салым-чаяанның херечизи. Шко-ланы дооскаш, дораан-на кран башкарыкчызы мергелдиге өөренип алгаш, «Тыва даг-дүгү» комбинатка крановщик-теп ажылдааны, шериг албан-хүлээлгезин Архангельск об-ласка кызыгаар шеринге эрес-дидим эрттиргени, Кызылдың башкы институтун, Москваның М.Горький аттыг академик-тиг театрының В.Немирович-Данченко аттыг Дээди студия-зын доосканы, 1968-1970 чыл-дарда Кызылдың телевидение студиязының режиссерунга, 1970-1972 чылдарда Тываның дылдың, литератураның бол-гаш төөгүнүн эртем-шинчилел институтунга биче эртем ажил-дакчызынга, Тываның күрүне филармониязының директо-рунга ажылдааны — Эрес-оол Хаян-гырбаевичиниң эртем-би-лигге, уран чүүлге болгаш ли-тературага хандыкшылының бадыткалы.

Эрес-оол Хаян-гырбаевич Ооржактың кижилер-биле эпиг-демниг ажылдап шы-даары, удуртукчу ажилга са-лымны ооң комсомол, пар-тия организацияларыңа, эң ылаңгыя Тыва Республиканың күрүне башкарылгазының органның ажылыңа ханы-зы-биле илерээн. 1976 чылда Новосибирскиниң партияның дээди школазын (амгы үеде Күрүне албанының Сибирь академиязы) дооскан. Удур-тукчу ажилга билдире чуртка ортан үезинде ажил-херек кырында көзүлгөн. Эрес-оол Хаян-гырбаевич конститусу комитеттиң кежигүнү тургаш, Тыва Республиканың бирги Конституциязын ажилдап кы-лырыңа киржип, ажыктыг бол-гаш мерген арга-сүмелерни са-налдаан. Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутадыңа соңгудуп чораан. 1995-1998 чылдарда Тываның Чазааның даргазының оралакчызы ал-

бан-дужаалга ажилдаан. «Сибирь чөпшээрелдиге» деп регионнар аразының ассоциациязының Тыва Рес-публикада төлээ черин баш-тап турган. Хүндүлүг дышта-нылгаже үнериниң мурнуу ча-рында Чазактың аппарадын удуртуп, сайыт албан-дужаал-дыг турган.

Бедик албан-дужаалдарны ээлеп чорза-даа, Эрес-оол Хаян-гырбаевич чогаадыкчы сеткил-хөөнүн кажан-даа сал-баан. Уран чүүлге киржип, гитарага ойнап, ырлап, чогаал-дарын республиканың солун-нарынга, «Улуг-Хем» чечен чогаал сеткүүлүгө парладып турган. «Даалыктаан чиргил-чиннер», «Мөңгө даш» деп шүлүк номнарының автору. Чогаалдарының база бир номун чырыкче үндүреринге белеткеп тургаш, четтикпейн барган.

Ийи оолдарын төлөпиг кижилер кылдыр өстүрүп кижизип каан. Улуг огул Кежикей — милицияның курлавырда подполковниги, амгы үеде ад-вокаттап ажылдап чоруур. Биче огул Эренчин — Суд приставтарының федералдыг албанының бедик албан-ду-жаалдыг ажилдакчызы.

Эрес-оол Хаян-гырбаевич Ооржак — күрүнениң бол-гаш республиканың бедик шаңналдарының эдилекчизи. «Тыва Республиканың алдар-лыг ажилдакчызы» деп атты аңаа тывыскан, «Эрес-маа-дырлыг күш-ажылы дээш», «Күш-ажылчы шылгалал дээш» медальдар болгаш өске-даа күрүне шаңналдары ооң хө-рээ, ат-алдарын каастап чо-раан.

Тыва Республиканың Баш-тыңы Шолбан Кара-оол бол-гаш республиканың Чазаа Эрес-оол Хаян-гырбаевичиниң төрелдеринге болгаш чоок ки-жилеринге ханы кажыдалды илереткен.

«Эрес-оол Хаян-гырбаевич каяа-даа ажылдап чорааш, бо-дун харысалгалыг удуртукчу болгаш билдире организатор нарын айтырыгларны шиит-пирлеп, эки түңнелдерни чедип алыр кижилер көргүскөн» дээн сөстөр кажыдалда бар.

ТР-ниң Чазааның парлалга албаны.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдиз—2-17-91, 2-17-05, Экономика килдиз — 2-40-77, Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдиз — 2-03-88, Очулга килдиз — 2-03-87, Реклама, чарлал килдиз — 2-03-90, Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 5789. Номерни парлалгаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырыңа хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республиканың талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээш Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.